

SVETA MJESTA I ŽIDOVI-KRŠĆANI (Judeokršćani)

DR. CELESTIN TOMIĆ

Sveta mjesta, nijemi svjedoci događaja spasenja oduvijek privlače, ushićuju, zanose kršćanskog vjernika. Već spomen svetih mjesta Nazareta, Betlehema, Jeruzalema, Kafarnauma, Genezaretskog jezera, Kane... u vjerniku pobuđuje sveti religiozni osjećaj. To su mjesta kojima je prošao Isus Krist, pojavio se i objavio kao »Riječ tijelom postala«, kao Bog i čovjek. Vjernici već kroz dvije tisuće godina dolaze s radošću na ova mjesta često uz teške napore i gotovo uvijek uz životne opasnosti da vide mjesta na kojima se ostvarilo djelo spasenja.

I dok su vjernici prošlih stoljeća bez ikakve sumnje dolazili i obilazili sveta mjesta s najvećim strahopočitanjem, u našem stoljeću u mnogim srcima crv sumnje podgriza onaj vjerski i religiozni zanos prema ovim mjestima. Povijest nam govori o velikim ratnim rušenjima na ovim mjestima. Jeruzalem je bio porušen god. 70. i »preoran« god. 135. Nestaje starog grada i gradi se novi poganski Elija Kapitolina. Slična rušenja su zabilježena i u drugim svetim mjestima. Kršćanski pisci do četvrtog stoljeća, za neka mjesta i do šestog, šute. U 4. st. kada je kršćanstvo postalo priznata vjera, rimski carevi od Konstantina Velikog i njegove majke Jelene podižu na svetim mjestima velebne bazilike. Epifanije piše o Josipu iz Tiberijade, suvremeniku Konstantina, obraćeniku iz židovstva, kako je isprosio najvišu milost od cara i kraljevski dekret da može podizati crkve Kristu u gradovima i selima židovskim gdje još nitko nije bio u stanju da podigne crkvu, jer među njima nije bilo ni Grka, ni Samarijanaca, ni kršćana. Tako podiže crkve u Tiberijadi, u Diocezareji (Seforis), u Nazaretu, u Kafarnaumu... To su mjesta u kojima su dobro pazili Židovi da se ne bi tko osim Židova nastanio.

U ovu tamu i prazninu od 4. do 6. stoljeća unijela su novo svjetlo arheološka istraživanja na važnim mjestima, dragim kršćanskom srcu, od 1947. pa dalje profesori franjevci Franjevačkog biblijskog studija u Jeruzalemu (utemeljena 1927). Tu su imena koja se više ne mogu mimoći dok se govori o svetim mjestima: S. Saller, D. Baldi, P. Lemaire, V. Corbo, B. Bagatti, E. Testa, S. Loffreda da spomenemo neke važnije. Arheološki pijuk i studij semitske i grčke kršćanske književnosti, epigrafije, simbolike pokazali su opravdanost dvijetisućljetnog šovanja značajnih svetih mjesta. Posebno su osvijetlili palestinsko kršćanstvo ili judeokršćane (Židovi kršćani) o kojima se tako malo znalo, ili iskrivljeno i netočno o njima go-

vorilo i pisalo. A upravo oni su sačuvali ovo dragocjeno blago svetih mjesta kršćanstvu.

I. ŽIDOVI-OBRAĆENI (Judeo-kršćani)

Senzacionalna otkrića hebrejskih i aramejskih rukopisa u Kumranu i drugim mjestima na zapadnoj obali Mrtvog mora izazvala su opravdanu zainteresiranost povjesničara i bibličara. Unose novo svjetlo u vrijeme kada se pojavljuje kršćanstvo. Jednako se s uzbuđenjem prate otkrića o definitivnom formiranju židovske zajednice iza rušenja Drugog hrama: afirmaciju farizejizma nad ostalim strankama (saduceji, eseni), uređenje sinagogalnog kulta, dizanje znanstvenih škola-akademija i čudesni rascvat studija koji vode do konačnog utvrđenja kanona, definitivnog uređenja strukture židovstva. Ispituju se značajni spisi tih stoljeća: Targumi, Mišna, Mišna, Talmud, Masora. O judeo-kršćanima malo ili ništa se ne piše. I novija otkrića o njima kao da malo uzbuđuju zapadne stručnjake. Prelazi se preko njih. Ponavljaju se stare teze kako judeokršćanska Crkva u Jeruzalemu nije nadživjela prvi židovski ustanak (god. 66—70), a druge crkve su nestale u drugom židovskom ratu i izmješale se sa židovstvom. Novija otkrića to opovrgavaju. Neki oci, iako veoma neodređeno i šturo o njima pišu. Koncili se na njih osvrću još i u 5. i 6. stoljeću. Što o judeokršćanima možemo reći na temelju novih istraživanja?

1. Tko su?

Etnički su obraćenici iz židovstva. Po religioznom uvjerenju prihvaćaju uz kršćanstvo i židovske tradicije. Slave i opslužuju subotu, slave Pashu 14. Nizana, nose filakterije, obrezuju se, paze na razlikovanje jela. Pavao ih naziva jednostavno »Židovi« (Gal 2,13s). Oni sebe nazivaju »nazarećani« (nosrim Mt 2,23), »nazaretska sljedba« (Dj 24,5). Oci različito. Origen »vjerni Židovi«, Epifanije »heretički Židovi«. Jeronim će u pismu Augustinu: »Žele biti i kršćani i Židovi, i nisu ni Židovi ni kršćani!« (PL 22,924).

Judeokršćani nisu dosegli novost kršćanstva u njegovoj punini. Smatraju da još nije porušen zid koji dijeli Židove i pogane (Ef 2,5). Smatraju da Zakon i dalje obvezuje a ne da je samo »Vodič Kristu«. Smatraju da je obrezanje nužno i obvezatno i dalje za obraćene Židove. Tu nastaje rascjep između obraćenika iz židovstva-judeokršćana i obraćenika iz poganstva — etniko kršćana. Pavao ih je susretao na svom apostolatu »među obrezanima«. Oni ometaju pristup k istinskoj »slobodi« pogana u Crkvu. Zato ih naziva i teškim riječima: »psi«, »opasni radnici« (Fil 3,2), »lažna braća« (2 Kor 11,26). U tom smislu govore i neki oci o njima.

Za nevjerne Židove oni su opasni nazarećani, »sljedba nazaretska« i heretici *minim*. Rabini teške riječi upravljaju protiv njih. Zabranjuju svaki dodir, razgovor, primanje ili traženje pomoći kod njih. Opasniji su i više nečisti od Samarijanaca i samih pogana. Blažen se smatra koji je podlegao smrti, iako je mogao dobiti pomoć od jednog *minima*. Izbaćeni su iz sinagoga. Najbolnije je za judeokršćane bilo kada se uvodi u molitvu *Šemone ezre* kao osamnaesti zaziv god. 85. za Gamaliela II: »Ne bilo nade za odmetnike i kraljevstvo oholosti, neka budu iskorjenjeni u našim

danima, nek nazirejci i minimi poginu u isti dan, nek budu izbrisani iz knjige života, i njihova imena neka se ne pojave među pravednicima . . . »

Judeokršćani sami sebe nazivaju: vjerni Izrael, sveti Ostatak, kraljevstvo i svećenstvo Boga i Oca, i redovito nazarećani (*nosrim*) i Jahvini siromasi (*ebioniti*).

2. Povijest Judeokršćana

Još nije napisana. Malo o njima znamo. Nešto više samo o Crkvama u Judeji, posebno o crkvi majci svih crkava o *Jeruzalemskoj crkvi*.

Počeci su Crkve na Duhovima. Broji tada oko 3000 duša (Dj 2,41). Ubrzo broj se diže na 5000 (4,4) i brzo postane »mnoštvo« (4,32). »Svaki bi dan jednodušno i postojano hrlili u Hram« i tu se kao zasebna zajednica otkrivala. »Uživali su naklonost svega naroda. Gospodin je danomice zajednici pridruživao spasenike« (2,46s).

Napetost između Židova grčkog jezika i Židova domaćih u Crkvi stiža se na opće zadovoljstvo uspostavom Sedmorice muževa »punih Duha i mudrosti«. Ovi preuzmu službu evangelizacije među Židovima iz dijaspore. U navješćaju evanđelja posebno se istakao Stjepan »pun milosti i snage«. Nisu mogli odoljeti njegovoj mudrosti i Duhu kojim govoraše i ukloniše ga (Dj 6—7). U dan njegove smrti nastaje velik progon na Crkvu u Jeruzalemu. Judeokršćani domaći, kao i apostoli, nisu bili ovim progonom zahvaćeni već judeokršćani iz dijaspore. Svi se raspršiše po judejskim i samarijanskim krajevima. Tako se stvaraju crkve u Lidi (Dj 9,35), u Jopi (9,42), u Samariji (8,4—23) i dalje do Cezareje Palestinske (8,40) sve do Damaska (9,1).

Nova se napetost stvori u Jeruzalemskoj crkvi obraćenjem poganina Kornelija. Postavlja se sada životno pitanje u prvoj Crkvi: da li pagani moraju proći kroz židovstvo da postanu vjernici? To jest da li moraju postati najprije Židovi pa onda kršćani. Da li su vezani na obrezanje, opsluživanje Zakona posebno glede čistih i nečistih jela. Petar je iznio apostolima i braći u Jeruzalemu kako se dogodilo obraćenje Kornelija i oni se umiriše i stadoše slaviti Boga što poganima dade obraćenje na život (Dj 10—11).

Učenici, što ih rasprši nevolja nastala u povodu Stjepana, dopriješe do Fenicije, Cipra i Antiohije. Propovijedali su najprije samo Židovima. Ali u Antiohiji navješćivali su evanđelje i Grcima i znatno se mnoštvo prikloni Gospodinu. Tako da su se tu učenici najprije prozvali kršćanima (Dj 11,26). Tu djeluje Barnaba i obraćeni Savao-Pavao. Sada obraćenje pogana postaje goruće pitanje. Pavao je već odmah nakon svoga obraćenja god. 39. kod prvog posjeta Jeruzalemskoj crkvi stvar iznio pred »stupove« te Crkve: pred Jakova, Kefu i Ivana. Složiše se svi da je Pavlu »povjereno Evanđelje za neobrezane, kao Petru za obrezane« (Gal 2,9; Dj 9,25). Postave samo kao obavezu da se sjećaju siromaha Crkve u Judeji. To je Pavao revno i ispunjavao. Tako već za velike gladi za Klaudija, Barnaba i Pavao predadoše veću pomoć Crkve obraćenika iz poganstva za potrebe crkve obraćenika iz židovstva u Jeruzalemu (Dj 11,27—30).

Nemir unesu u Antiohijsku crkvu neki judajizanti koji siđoše iz Judeje proglašujući da nema spasenja za one koji se ne obrežu po običaju Moj-

sijevu. Nasta prepirka i raspra nemalena u Antiohijskoj crkvi koja je bila pretežno sastavljena od obraćenika iz poganstva. Pošalju zato u Jeruzalem Pavla i Barnabu k apostolima i k starješinama. Apostoli i starješine sazovu prvi sabor u Jeruzalemu. Bilo je to 48. godine. Nakon burne rasprave u kojoj glavnu riječ vodi Petar i Jakov zakluče jednodušno u svjetlu Duha Svetoga da ne treba nametati obraćenicima obdržavanje Zakona. Crkvama u Antiohiji, Siriji i Ciliciji gdje su bili brojni judeokršćani, radi uzajamne snošljivosti, naređuju da se uzdržavaju od mesa žrtvovana idolima, od krvi, od udavljenoga i od bludništva (Dj 15,1—29; Gal 2,1).

U Jeruzalemskoj crkvi zauzima Jakob, »brat Gospodnji« ugledno mjesto uz Petra i Ivana. Poslije odlaska Petrova iz Jeruzalema Jakov preuzima vodeću ulogu Crkve u Jeruzalemu. Na polasku Petar reče sabranima u »kući Marije, majke Ivana Marka«: »Javite to Jakovu i braći« (Dj 12,17). Bilo je više nego obična poruka. Jeruzalemska crkva se sve više zatvarala. Kada je Pavao došao 58. u Jeruzalem s bogatim darovima maloazijskih i grčkih Crkava za potrebne u Judeji, naišao je na mučno stanje. Jakov ga sa starješinama primi. Ali mu je rečeno otvoreno: »Vidiš, brate: deseci su tisuća Židova povjerovali i svi su revnitelji Zakona. A o tebi im je dojavljeno da sve Židove koji su među poganima upućuješ na otpad od Mojsija učeći ih da ne obrezuju djecu i ne žive po običajima.« Preporučuju mu stoga da se pokaže Jeruzalcima da je na pravu putu i da opslužuje Zakon ispunjavajući zavjet (Dj 21,17—25). Pavao posluša. Kad su ga neki Židovi iz Azije zapazili, uzbune narod. Pavao se našao u rimskoj tamnici. Izgleda kod njegova zatvaranja da su bili upleteni i neki judeokršćani. Svakako za njegova dugog tamnovanja nitko od braće ga nije pohodio osim nećaka (Dj 21,17—23.35).

Pojava Jakova, brata Gospodinova, koji upravlja Jeruzalemskom crkvom, pojava asketska, svećenička, snažna, ulijevala je poštivanje i naklonost kod svega naroda. Kršćanstvo se sve više širilo. Smatrali su potrebnim da ga uklone. Veliki svećenik Anan, saducej, iskoristi bezvlađe (god. 62.) između smrti Festa i dolaska Albina i daje kamenovati Jakova. Flavije Josip se zgraža nad tim činom. Zabilježio nam je i osjećaje naroda: »Svi su u gradu i najvjerniji i najrevniji obslužitelji Zakona osudili tu presudu i poslali tajno pismo kralju da takva šta zabrani Ananu.«

Nakon smrti Jakova Jeruzalemska crkva doživljava teška iskušenja. Već god. 66. izbija ustanak i početak prvog židovskog rata. Vjernici oslanjajući se na riječ Gospodnju (Lk 21,20) nisu se pridružili ustanicima već se povlače u pustinju, prema Euzebiju u Pelu. Ovu sliku vjerojatno ima vidjelac u Otkrivenju dok piše: »Ženi bijahu dana dva velika krila orlujaska da odleti u pustinju, u svoje sklonište, gdje se hrani jedno vrijeme i dva vremena i polovicu vremena« (Otk 12,14).

Prvi rat završi god. 70. rušenjem grada Jeruzalema i Hrama. Kršćani se vrate natrag u Jeruzalem. Predio »Siona« gdje se nalaze njihova svetišta nije bio porušen. Judeokršćani dožive ovaj rat kao »dolazak Gospodnji u slavi« koji postaje znak drugog konačnog dolaska. Hram je porušen. Ali oni imaju svoje sinagoge i svoje kuće crkve u kojima slave euharistijsko slavlje, mjesta u kojima su Isus i apostoli slavili euharistijsku tajnu. Judeokršćani počimaju veliku misionarsku djelatnost. Papa Evarist (98—107), obraćenik Židov iz Betlehema, uvodi i u Rimu sedam đakona po uzoru crkve u Jeruzalemu. Ovo evangeliziranje ipak se zaustavlja na

»izgubljene sinove doma kuće Izraelove«. Službeno židovstvo ustaje protiv njih i unose u proklinjanja protiv njih u svojim molitvama.

Zaustavi ovo djelovanje na trenutak drugi ustanak Židova 132—135 god. Kršćani se ni sada nisu pridružili pozivima »mesija« koji su »ustajali«. Car Hadrijan je u krvi ugušio taj ustanak. Istjerao Židove iz Jeruzalema i »preorao« grad sagrađivši novi poganski grad *Eliju Kapitolinu*. Kršćanski Sion ostao je i sada netaknut. Ali kršćanska Crkva i sinagoga ostala je »kao koliba u vinogradu i kao pojata u polju krastavaca« (Iz 1,8a). Judeokršćani su ostali u Jeruzalemu i nakon petnaest biskupa judeokršćanskih izaberu Marka koji nije bio Židov. Tako se je judeokršćanska zajednica posvema odijelila od Židovstva. I još dalje misionare ali djelovanje je oslabljeno. Ali ona je prisutna u Palestini.

Sabor u Cezareji za pape Viktora raspravlja o svetkovanju Uskrsa god. 196. Judeokršćani i dalje slave Pashu 14. Nizana.

Od drugih crkava spomena je vrijedna *crkva u Nazaretu*. Julije Afrika-
nac govori da njome upravljaju potomci Jude »brata Gospodinovog«. He-
gezip govori kako je za Dioklecijana bio izdan nalog da se pohvataju svi
Davidovi potomci. Tako je praunuk Jude bio doveden u Rim. Ali kad su
vidjeli njegove žuljave ruke, odmah su ga pustili kući. Spominje se i
Konon ratar god. 249.

Radi svoje privrženosti Zakonu Crkva judeokršćanska živi u sve većoj
odvojenosti od opće Crkve koja je sastavljena od obraćenika iz poganstva.
Živi u siromaštvu i neugledna ali bogata svetim mjestima koja ljubomorno
čuva.

U samoj judeokršćanskoj Crkvi osjećaju se različite struje. U drugom
stoljeću pojavljuju se *ebioniti*. Neki oci misle da ih je utemeljio neki
Ebjon. U stvari im ime dolazi od *ebjon* što znači siromah. Smatraju siro-
maštvo bazom života. Priznaju Isusa Mesijom i Prorokom ali ne i Sinom
Božjim. Isus je samo čovjek na koga je sišao Duh. Pocijepani su u razne
sekte i šire se izvan Palestine. U Palestini su pravovjerni »nazarećani«
-nosrim. Ispovijedaju da je Isus i Mesija i Sin Božji, rođen od Djevice Ma-
rije. Predvodi ih Jakov i njegovi nasljednici. Njima se pripisuju novoza-
vjetni spisi: poslanice Judina i Jakovljeva, Otkrivenje. Njihovo je evan-
đelje: Evanđelje Hebreja ili Nazarena. Vjerni su Zakonu. Ispovijedaju
monoteizam i božanstvo Kristovo. Djeluju i služe se aramejskim jezikom
ali i grčkim. To su »Židovi koji vjeruju«. O njima govore oci. Radi svoje
povučenosti i odviše jednostavne kristologije, neshvaćeni su i nepriznati
od ostalih kršćana.

U četvrtom i petom stoljeću još su prisutni. Potvrđuje to mozaik 4. i
5. stoljeća u rimskim bazilikama svete Pudencijane i svete Sabine gdje su
prikazane uporedo Crkva judeokršćanska i Crkva iz poganskih naroda. Kad
je kršćanstvo postala službeno priznata Crkva, oni polako nestaju. Obra-
ćenici iz poganstva bogati novcem i kulturom preuzimaju sveta mjesta iz
njihovih ruku, što nije išlo baš lako i bili su potrebni često carski edikti.
Nicejski koncil god. 325. kojim se osuđuje arianizam indirektno i njih
pogađa. Provincijalni sabor u Antiohiji god. 345. isključuje iz kršćanske
zajednice one koji nose filakterije i posjećuju sinagoge. Još i koncili u
Laodiceji 344. ili 365. izdaju dekrete protiv judeokršćana. Više se u 6.
stoljeću ne spominju. Tada nestaju u jednoj katoličkoj Crkvi.

Govorimo samo o pravovjernim judeokršćanima, o nazarećanima.

U ovoj sredini je nastao aramejski Matej, Jakovljeva i Judina poslanica, vjerojatno i Hebrejima te Otkrivenje. Zato jer su ove knjige veoma cijenjene od judeokršćana, teško ih prihvaćaju obraćenici iz poganstva.

Liturgijske su im knjige: *Evandjelje Hebreja* (Nazarećana) prema Matejevom evandelju, *Protoevandjelje Jakovljevo*, *Tomino evandjelje*, *Nikodemovo evandjelje*, *Povijest tesara Josipa*, *Usnuće Majke Božje* i druge.

Poučne su im knjige: *Didaha* (Pouka dvanaest apostola), *Pastor Herme*, *Uznesenje Izaijino*, *Oporuka Salomonova* i druge.

U ovoj sredini čuvaju se evanđeoski himni: Veliča, Blagoslovljen, Sad otpuštaš; čuvaju se Isusove riječi i djela i razvija se prva još nesavršena kristologija.

Isus iz Nazareta je Gospodin-Mara (Maran) jednak Bogu i Mesija koji je ispunio obećanja. Razvijaju kristologiju malo neobičnu i neshvatljivu nežidovima. Tako *teologiju Imena* dragu Židovima. Ime je Jahve. Ali to sada pripada i Isusu jer se u njegovo Ime ostvaruju djela koja pripadaju Ocu (Dj 4,10s; 4,30). Dosada: Ime-Šem i nebesa-Šemajim za Boga. Odsada Šamajim--nebesa je za Boga Oca, a Šem za Boga Sina. Ali Sin čovječji je otvorio nebesa zauvijek, i sjede »zdesna Bogu«, što znači jednak Ocu (Dj 7,56).

Isus je i Bog i čovjek. Isus je sin Davidov, sin Abrahamov — Mesija, ali nije »sin Josipov« već samo Marijin, začet po Duhu. Zato Emanuel — S nama Bog (Iz 7,14 i Mt 1,22s; Lk 1,31). Jednako naglašuju i Isusovo čovječstvo. Isus je Sluga (*doulos*-ebed) što ne izriče neku inferiornost već otvorenost i poslušnost, spremnost ispuniti poslanje koje mu je predano kao Sluzi Jahvinu (Iz 52,12—53,12; Dj 3,13—15,26). Zato je i Začetnik (*arhegos*) i Spasitelj (*soter*) (Dj 5,30).

U ovoj sredini nastaje i himan Kristu skrivenom i poniženom te proslavljenom, uzvišenom koji nam je Pavao sačuvao u poslanici Filipljanima (Fil 2,6—11).

U ovoj sredini razvija se i svećenički lik Kristov, uzvišeniji od anđela radi uzvišenijeg Imena, svećenik po redu Melkisedekovu, tajanstvene osobe koja igra značajnu ulogu u židovstvu i vjerničkom i neobraćenom (Heb 7,1—10). Zato i Isusovo svećenstvo nadilazi neizmjereno levitsko (7,11—19).

Ova judeokršćanska kristologija je nedorečena, više simbolima izražena, kao Ime, »sjesti zdesna«, angeologija ... što su teško shvaćali obraćenici iz poganstva i smatrali ih često nepravedno hereticima.

ŽIVOT ZAJEDNICE

Crkva judeokršćanska postaje uzor za sve Crkve. Pavao će pohvaliti u prvoj poslanici Solunjane što su »postali nasljedovatelji Crkava Božjih koji su u Judeji u Isusu Kristu« (1 Sol 2,14). Luka nam u svojim sažecima u Djelima apostolskim opisuje Crkvu majku u Jeruzalemu kao ideal.

U prvom sažetku (Dj 2,42.46s) iznosi pobožni i pobudni život zajednice. »Bili su postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, lomljenju kruha i molitvama ... Svaki bi dan jednodušno i postojano hrlili u hram, u ku-

ćama bi lomili kruh te, u radosti, i prostodušnosti srca, zajednički uzimali hranu, hvaleći Boga i uživajući naklonost svega naroda.«

U drugom sažetku (Dj 4,32.34s) govori o svjedočenju apostola i revnosti vjernika. »U mnoštva onih što prigriše vjeru bijaše jedno srce i jedna duša... Apostoli pak velikom silom davahu svjedočanstvo o uskrsnuću Gospodina Isusa i uživahu veliku naklonost... Nitko među njima nije oskudijevao.«

U trećem sažetku (Dj 5,12.15s) govori o životu zajednice i reagiranju naroda. »Svi su se jednodušno okupljali u trijemu Salomonovu... Nitko se drugi nije usuđivao pridružiti im se, ali ih je narod veličao.«

Zajednica nosi snažno obilježje židovske zajednice. Kao i ostali postojano su hrlili u hram u sinagoge. Ali i tu su bili od drugih odijeljeni. Narod ih je štovao ali se nisu usuđivali njima pridružiti. Imaju i svoj vlastiti oblik sastajanja i slavlja po kućama gdje slušaju pouku apostola, slave euharistijsko slavlje (»lomljenje kruha«) i zajedničke gozbe u ljubavi.

I na izvan po nošnji i vladanju lučili su se od ostalih neobraćenih Židova. Nose »bijele haljine« i bosu idu, znak svećeničkog i kraljevskog dostojanstva (Otk 1,6). Prema propisima u Mišni Židovi nose sandale i bojana vunena odijela. Judeokršćani naprotiv oblače se u »lan tanan, blistav i čist« (Otk 19,8). Dok neobraćeni Židovi nose zapis »među očima« prema propisu Zakona (Pnz 6,6—8), obraćenici Židovi nose »znak tau (križa)« na svojim čelima prema proroštvu proroka Ezekijela (Ez 9,4; Otk 22,4). Židovi pozdravljaju na dugo koga susretnu, obraćenici se uzdržavaju prema riječima Kristovim (Lk 10,4) ili jednostavno Adonaj-Krist oslovljavaju brata na putu.

Liturgijski život

Obraćeni Židovi odmah se odvajaju od neobraćenih novom liturgijom »u duhu i istini« koju obavljaju po kućama. Kada su bili istjerani iz sinagoga i nakon porušena hrama, grade svoje sinagoge Crkve. Jakov u svojoj poslanici spominje sinagoge kršćana (Jak 2,2—4). To su mjesta molitve i čitanja Pisma. Oblik sinagogalni za svoja mjesta sastanka zadržat će judeokršćani do konca. Tu se nalaze kao i u židovskim sinagogama red sjedalice naslonjen uz zid (Jak 2,2—4), svijećnjak sa sedam svjetiljaka ili sedam svijećnjaka (Otk 1,12), svijeće, škrinja za svete knjige, kadionici za paljenje kada (Otk 8,3). Ali i druge prostorije za kršćanske obrede krštenja i slavlja euharistije.

Obred krštenja nam je danas osvijetljen arheologijom. Dijeli se na tri mjesta (»špilje misterija«) i vjerojatno u tri vremena. *Krštenje ognjem* u tamnom mjestu dok se odriču djela tame dižući ruke prema zapadu — znak tame, i upečakuje se kršteniku, ispočetka vatrenim pečatom, na čelu znak obraćenja. Zatim dolazi *krštenje vodom*. Silazi se u krstionicu niz tri do sedam stepenica, znak silaska Isusova u grob i podzemlje. I nakon krštenja uzlazak s Kristom iz groba na novi život. Krstionice imaju oblik osmerokuta što označuje savršenstvo, novo vrijeme koje je nastupilo Kristovom smrću i uskrsnućem. Dolazi zatim *krštenje Duhom*. Kao kod Isusa dok izlazi iz Jordana Duh Sveti silazi na nj, tako i krštenika se maže uljem, znak primanja Duha i na glavu mu se stavlja cvjetni vijenac, znak pobjede.

Mjesta u kojima se slavi euharistija su osvijetljena i redovito znakovito oslikana, dostojna za slavlje euharistije. Ivan u Otkrivenju dok govori o nebeskoj liturgiji u nebeskom Jeruzalemu ima pred očima Crkvu jeruzalemsku, ove svećenike i kraljeve u bijelim dugim haljinama. Liturgiju predvode starješine-prezbiteri (u Otkrivenju ima ih 24: predstavnici starozavjetnih i novozavjetnih izraelskih plemena). Tu je i žrtvenik (Otk 9,13), i »zaklani pod žrtvenikom« (kult mučenika! Otk 6,9). Pjeva se nova pjesma uz pratnju citara (5,8). Redovito se nalaze tu i proroci-karizmatici koji poput starozavjetnih proroka impresionalnim pokretima zajednici tumače otajstva vjere. Narod odgovara gromovnim Amen, Aleluja, Maranatha. Ivan kaže da je taj poklik zvučio kao »glas silna mnoštva, kao šum voda mnogih i kao prasak gromova silnih« (Otk 19,6).

Evandeoski himni i kristološki himni u Pavlovim poslanicama (Ef 1,3—14; Fil 2,6—11; Kol 1,15—20) koje je stvorila živa vjera ovih vjernika odjekuju i danas u Kristovoj Crkvi i uvijek će odjekivati do konca svijeta, do Drugog slavnog Isusova dolaska u slavi! Amen poklik Crkve u vremenu; Alleluja poklik slavne Crkve; želje i jedne i druge: Maranatha: Dođi, Gospodine Isuse!

II. SVETA MJESTA

Judeokršćani, siromašni, prezreni, neshvaćeni Nazarećani sačuvali su Crkvi Božjoj sveta mjesta spasenja. Čuvali su najvećom ljubomorom i nisu ih prepustili obraćenicima iz poganstva prije 4. stoljeća kada su kršćani iz poganstva preuzeli vodstvo i u civilnoj službi. Potpomognuti od careva uspjeli su dobiti između 4. i 6. stoljeća sva sveta mjesta. Nad njima su podigli raskošne bazilike, bogate mramornim stupovima i mozaicima. Kada su u Palestinu došli muslimani, opet ova svetišta se gube. Ostaju samo ona najznačajnija u Jeruzalemu: Kalvarij i Sveti grob (*anastasis*), bazilika rođenja u Betlehemu i skromna crkva navještenja u Nazaretu. Postupno kršćani uz velike napore nanovo preuzimaju i ostala sveta mjesta. U potvrdu istinitosti i vjerodostojnosti počelo se na tim mjestima iskapati, skidati naslage stoljeća da se dođe do najstarijeg zdanja, do mjesta prvog kulta iz apostolskih vremena.

Dosadašnja iskapanja otkrila su i osvijetlila mjesta kulta na svetom grobu, u Betfagi, u Betaniji, u Betlehemu... Zaustavit ćemo se samo na najznačajnijim otkrićima.

TAJANSTVENI GROBOVI

B. Bagatti god. 1953. otkriva na mjestu koje tradicija povezuje s Gospodinovim plaćem nad Jeruzalemom (*Dominus flevit*) značajne grobove s neobičnim znakovima. Utvrđeno je da se u dva razdoblja ovdje pokapalo: u prvo razdoblje koje počima početkom prvog stoljeća pa do 135. god., kada je Hadrijan porušio Jeruzalem. Nekoji su grobovi već iz vremena prije 70. godine, prije rušenja Jeruzalema. Drugo razdoblje je od 135. pa do 4. stoljeća. Značajno je groblje iz prvog razdoblja. Sigurno je židovsko. Način pokapanja otkriva da to nisu grobovi Židova nevjernih već judeokršćanski grobovi. Židovi nikada ne diraju kosti svojih pokojnika. A ovdje se nalaze

osuariji tj. kamene kutije u kojima se čuvaju kosti. Još više to potvrđuju imena koja susrećemo u evanđelju. Marta, Marija, Šimun, Josip, Jair, Zaharija, Safira. To potvrđuje simbolika na grobovima. Judeokršćani opslužuju Zakon i drže se strogo zabrane pravljenja slika i kipova. Zato su svoju vjeru izrazili raznim simbolima koji su ušli u baštinu sveopće Crkve. Tako već u prvom stoljeću susrećemo ondje takozvani Konstantinov znak. Za judeokršćana taj znak je bio kombinacija slova *Kof*, što simbolikom znakova i brojeva (broj 100) označuje Izaka, sina obećanja i križ. Izrazuje: Isus, sin obećanja, spasio je svijet po križu. Drugi znakovi otkrivaju vjeru u Krista kao Boga, Dopršitelja spasenja.

PRAZAN GROB U DOLINI KEDRON

Do 5. stoljeća ne govore oci o Marijinu grobu. Postojao je jedan apokrif o Marijinu usnuću i uznesenju. Od petog stoljeća se govori o Marijinu grobu i hodočasnici ga posjećuju.

Ispitivanja tekstova o »Marijinu usnuću i uznesenju« vode do početka drugog stoljeća. Temeljni je tekst bio jedan judeokršćanski predložak. Bilo je to čitanje koje se je čitalo na spomendan Marijina usnuća. Tu se spominje kako Marija umire na Sionu. Apostoli se skupljaju sa svih strana. Petru Isus nalaže da je pokopa u dolini Kedronskoj u špilji, u »novi grob«. Spominje se zatim kao svjedok Marijina uskrisenja i uznesenja Toma koji nije bio prisutan kod pogreba i htio je vidjeti grob. Grob je bio prazan. Ovaj grob su čuvali judeokršćani i istom u 5. stoljeću kršćani iz poganstva preuzimaju ovo svetište.

Postavljalo se pitanje što je na stvari i koliko je u tome istine. Godine 1972. crkva i kriptna Marijina groba, koja je izložena radi položaja čestim poplavama, bila je teško pogođena. Bilo je potrebno obnoviti crkvu. Bilo je to providnosno. Skinuli su srednjovjekovnu kamenu ploču i naišli na jednu ploču koja je dosta oštećena. Arheolog B. Bagatti mogao je lako utvrditi da je mjesto zaista mjesto pokopa iz prvog stoljeća i da je to bio zaista »novi grob« u kojem nitko nije bio pokopan. Rupe su na ploči učinile ruke hodočasnika kroz stoljeća da ponesu sa sobom kamen spomen s groba Marijina. Križari su kasnije obložili grob da se više ne oštećuje ploča.

SINAGOGA I CRKVA NA SIONU

God. 1947. dvorana posljednje večere (cenakul), pretvorena za vrijeme muslimanskih vladara u džamiju ostaje prazna, a nova država Izrael, kojoj je pripadao ovaj predio izvan današnjih zidina Jeruzalema, pretvara donju prostoriju, gdje se pokazuje grob Davidov u sinagogu. Ispitivanja arheološkog oka otkrivaju da je tu zaista bila stara sinagoga okrenuta prema Hramu. Ali čija je to bila sinagoga?

Epifanij govori da je za cara Hadrijana god. 135. ostala na Sionu kršćanska crkva koja nije bila porušena niti 70. godine i sinagoga kao »koliba u vinogradu i pojata u polju krastavaca«. To je »mala crkva« izgrađena na mjestu gdje su učenici bili okupljeni iza Gospodnjeg užasašća. Ćiril, jeruzalemski biskup (5. st.) naziva je »gornja crkva apostola«. Bezimeni hodočasnik iz Bordeauxa god. 333. vidi na tom mjestu i sinagogu.

Luka u evanđelju spominje »veliko blagovalište na katu« *anagion* u kojem je Isus s učenicima blagovao zadnju večeru (Lk 22,12). U Djelima govori o »gornjoj sobi« (*hyperōon*) gdje se apostoli nakon Isusova užasa sastaju (Dj 1,12s). Isti nam daje sažetak života prve zajednice: svaki bi dan jednostavno i postojano hrlili u Hram, u kućama bi lomili kruh...« (Dj 2,46). »Lomiti kruh« u vrijeme dok Luka piše Djela označuje euharistijsko slavlje. Razumljivo je da su se apostoli i učenici, prva Crkva, najranije sastajali na ovom mjestu da proslave svete tajne. To je kuća crkva na katu.

Ispod nje je bila sinagoga. Pismo Jakovljevo naziva sinagogom mjesto gdje se prvi vjernici sastaju u svetom gradu (Jak 2,2). Već prije rušenja Hrama bila je to sinagoga judeokršćana. Zato je razumljivo da je ostala pošteđena i god. 70. i god. 135. jer se judeokršćani nisu pridružili židovskim ustanicima. Zato je sinagoga ostala i nakon što su Židovi bili protjerani iz Jeruzalema. Bila je to sinagoga judeokršćana. Što potvrđuju i tri grafita ispisana na grobu zvanom Davidovu koji su sigurno kršćanski.

Tako možemo uskladiti tradiciju staru: donji dio gdje je bio Davidov grob bila je sinagoga judeokršćana, gornji dio (cenakul) gdje je Isus blagovao zadnju večeru pretvorena je u 'kuću crkvu'.

KUĆA MARIJINA U NAZARETU

Mala već ruševna sredovjekovna crkvića franjevačka u Nazaretu štovala se kao mjesto navještenja. Odlučilo se da se ruši i na njeno mjesto sagradi veličanstvena bazilika dostojna otajstva koje krije u sebi mala crkva. Počelo se rušenjem god. 1967. Našli su se tu arheolozi na čelu s B. Bagattijem. Pažljivo su se uklanjale naslage vremena sa zebnjom u srcu da li one što kriju. Došlo se je do bizantinske crkve iz 5. stoljeća. Ima li što ispod nje? Ispod nje otkrivena je sinagogalna crkva iz 2. na 3. st. od velikog kamenja kakove su se tada gradile. Da je to kršćanska crkva potvrđuju i grafiti i među njim grčki: Zdravo Marija! Tražilo se i dalje i iskapało dok se nije došlo do samih zidina jedne skromne prostorije koja je bila mjesto štovanja već u prvom stoljeću što pokazuje čađa od svijećā na zidovima. Iskapalo se oko toga prostora i našlo se naselje skromno iz rimskih vremena. Uz sinagogu imamo propisane špilje, »mistične špilje«, u kojima se obavljao obred krštenja u tri vremena o kojemu smo govorili: krštenje vatrom, krštenje vodom u krstionicu u koju su vodile tri stepenice i krštenje Duhom. Uz to je prostor za slavljenje euharistijske tajne. Nema sumnje da se nalazimo u prostoru u kojem su judeokršćani već od prvog stoljeća vršili molitve i euharistijska slavlja i ljubomorno to čuvali do 5. stoljeća. Tako je potvrđena tvrdnja Hegesipa (2. st.), Julija Afrikanca (3. st.) i Euzebija koji govore o rođacima Gospodnjim u Nazaretu koji vode crkvu judeokršćana u Marijinom gradu.

KUĆA PETROVA³

Marko nas izvješćuje o prvom danu djelovanja Isusova u Kafarnaumu. Isus najprije propovijeda u sinagogi a zatim »uđe s Jakovom i Ivanom u kuću Šimunovu i Andrijinu« (Mk 1,29). Najveći dio svojeg djelovanja u Galileji Isus provede u Kafaranumu. To je bilo i ishodište njegova pro-

povijedanja po Galileji. Tu je imao »kuću« Petrovu gdje se mogao zadržati i koja je ostala nijemi svjedok Isusovih govora i čudesa. Velika hodočasnica opatica Eterija u 4. st. piše u svom putopisu: »U Kafarnaumu je od kuće Petrove načinjena crkva. Zidovi stoje još uvijek onako kakvi su bili«. Pedeset godina kasnije Teodorik na svom hodočašću na sveta mjesta piše: »Dođosmo u Kafarnaum u kuću blaženog Petra koja je danas bazilika«. Zatim se posve gubi i crkva i sam položaj grada.

Godine 1894. franjevac Josip Baldi otkupi za Kustodiju Svete zemlje *Tel hum* (Humovo naselje), hrpu ruševina punu otrovnica za koje se smatralo da bi mogao biti evanđeoski Kafarnaum. Nije se prevario. God. 1921. p. Orfallo počme iskapanja na jednom dijelu i otkrije sinagogu. Bio je uvjeren da je otkrio sinagogu u kojoj je Isus izrekao znameniti euharistijski govor. Ali kasnija istraživanja su otkrila da je ta sinagoga iz 4. ili 5. stoljeća. Već tada se zapazilo osmorokutnu građevinu s podnim mozaikom bliže moru. Što bi to bilo? Bazen u gradu? No brzo se moglo ustanoviti da je to tlocrt bazilike bizantinske o kojoj piše hodočasnik Teodorik u 5. stoljeću.

16. travnja 1968. dva arheologa franjevca V. Corbo i S. Loffreda započeli su iskapanja na tom mjestu. Pomno su najprije skinuli podni mozaik bizantinske bazilike. Zatim su počeli otkapati nanесenu zemlju za temelje crkve. Nakon dobrog metra uklonjene crvene zemlje naišli su na zidove i otpatke žbuke. Pomno su skidali sloj po sloj zemlje (17 slojeva) dok nisu došli do prostorije koja se nalazi točno ispod osmokutne bizantinske bazilike. Prostorija je 7×6,50 m. Iskapalo se uokolo. Otkrite su kuće iz rimskog vremena, iz evanđeoskih vremena. Gusto poredane i siromašne kao i ona ispod bazilike. Ali dok su ostale i dalje nastanjene i upotrebljavane, ova je sredinom prvog stoljeća stavljena izvan upotrebe, porušeni su poprečni zidovi, presvođena je i pretvorena u kuću crkvu. Ostale su kuće bez ukrasa. Ova je u 2. stoljeću bila ožbukana. Od 454 komada pažljivo pokupljene žbuke pobacane dok se gradila bazilika 258 imaju crtarije i 186 su grafiti. Dobar poznavalac judeokršćanske simbolike franjevac E. Testa mogao je složiti donekle te dragocjene otpade i rekonstruirati kuću pretvorenu u crkvu judeokršćana. Prostor je bio presvođen. I po ukusu judeokršćana i njihovu vjerovanju zidovi su bili oslikani simbolima koji su predočivali: donji dio zemaljsko područje, zatim dolazi zemaljski raj, potom troja nebesa i konačno na svodu nebeski Jeruzalem, u sredini otajstvo Presvetog Trojstva i djelo spasenja.

Grafiti (natpisi) su pisani na aramejskom, grčkom, latinskom i još na pučkom aramejskom. U njima ruka nepoznatog hodočasnika iz 2. i 3. stoljeća ispisala je svoju vjeru i molbu Kristu: »Kriste Bože!« »Gospodine Isuse, usliši nas!« »Kriste, smiluj se!« To su najstarije arheološki potvrđene molitve Kristu. Značajan je latinski zaziv: »Romae Bo . . . Petrus«. Vjerojatno znači: Dobro Rima (je) Petar, ili Petre, moli za dobro Rima.

Time su osvijetljeni zapisci hodočasnika i tajna oktogonalne bazilike. Zaista nalazimo se u jednom dragocjenom svetištu iz apostolskih vremena, u kući Petrovoj pretvorenoj u crkvu; iznad nje je podignuta bazilika. Iskapanja su pokazala da je oko Petrove kuće, takozvani »sveti predio« (*insula/sacra/I*) stanovala siromašna zajednica judeokršćana odvojena od Židova koji su nastavali ostale predjele (*insulae II—V*) koji se nalaze oko sinagoge.

U 4. stoljeću Židovi, možda na ruševinama stare sinagoge(!) grade veličanstvenu novu sinagogu i školu. Kršćani su, što judeokršćani sami nisu mogli, izgradili nešto slično. Istom kada je kršćanstvo postala priznata vjera podigli su veličanstvenu baziliku kojoj se divi Teodoret.

U ovom gradiću na moru živjeli su zajedno, iako odijeljeni, Izrael po tijelu i Izrael po duhu. Suživot redovito miran ali katkada i buran, nagrižan otrovom mržnje i nesklada što pokazuju i palež i rušenja u judeokršćanskom predjelu.

Obraćeni iz Židovstva, istinski sveti Ostatak, i baštinici blagoslova Abrahamova predali su čovječanstvu poruku evanđelja. U njihovoj sredini čuvala su se ljubomorno predaje evanđeoske povijesti spasenja. Tu se rađale prve kristologije Pavla, Ivana, sinoptika, tu se skladali i pjevali prvi kristološki hvalospjevi i evanđeoski himni na mjestima na kojima se i ostvarila povijest spasenja. Božja je providnost htjela da oni ostanu čuvari svetih mjesta dok kršćanstvo nije ojačalo i katolička Crkva bila u mogućnosti da preuzme ta mjesta u 4—6. stoljeću. Na mnogim svetim mjestima povijest i arheologija potvrdila je tisućljetnu predaju. Uklanjanjući pomno naslage povijesti uspjela je da slijedi predaju zapisanu u raznim izvještajima hodočasnika i da nas dovede do samih početaka kršćanstva do »kuća crkvice« prvog stoljeća u kojima je odzvanjala pjesma Kristu kao Bogu, u kojima se »lomio kruh«, slavilo euharistijsko slavlje.

LITERATURA:

1. Značajna djela: J. DANIELOU, *Theologie du Judéo-christianisme*, Tournai 1958; H. J. SCHÖPS, *Theologie und Geschichte des Judenchristentums*, Tübingen 1949. L. RANDELLINI, *La chiesa dei Giudeo-cristiani*, Brescia 1967.
2. B. BAGATTI, *L'Eglise de la circoncision*, Jérusalem, 1965; *La Chiesa dei gentili*, Jerusalem 1965; E. TESTA, *Il simbolismo dei Giudeo-cristiani*, Jerusalem 1962. Tu se nalazi i bogata literatura o predmetu.
3. Četiri stručna djela govore o iskapanjima u Kafarnaumu izdana od *Franciscan Printing Press*; Jerusalem 1975.
V. CORBO, *Gli edifici della città*, Jerusalem 1975;
S. LOFFREDA, *La ceramica*;
A. SPIJKERMAN, *Catalogo delle Monete della città*;
E. TESTA, *I graffiti della Casa di S. Pietro*.